

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

ЗУБ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ

УДК: 021.89: 331.45

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ
ПРАЦІ У БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ (XX – початок 10-х років XXI ст.):
ІСТОРІЯ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ-2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, НАН України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Удовик Володимир Миколайович, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, науковий співробітник Фонду Президентів України, докторант.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
Новальська Тетяна Василівна, Київський національний університет культури і мистецтв, професор кафедри книгознавства і бібліотекознавства;

кандидат наук із соціальних комунікацій,
Жукова Валерія Павлівна, Харківська державна академія культури, кафедра бібліотекознавства та соціальних комунікацій, доцент.

Захист відбудеться «10» листопада 2015 р. о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3.

З дисертацією можна ознайомитися в читальному залі бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3.

Автореферат розіслано «9» жовтня 2015 р.

**Т.в.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук**

С. М. Міщук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Внаслідок активного розвитку сучасного інформаційного простору системне документоутворення в бібліотечній теорії та практиці, що регулює різні сфери діяльності бібліотек, потребує постійного оновлення, органічного поєднання набутого досвіду та інноваційного розвитку. Однак, воно не завжди своєчасно реагує на перманентні зміни, які були б адекватними новим реаліям. Це вимагає спеціальних історико-бібліотекознавчих досліджень, у тому числі щодо становлення, формування та подальшого розвитку нормативно-правових і методичних ресурсів з питань охорони праці у бібліотеках, особливо зважаючи на динамічну трансформацію функцій книгозбірень у сучасному інформаційному просторі, що супроводжується зміною діяльності бібліотечних працівників, погіршенням умов їх праці, зумовленим застосуванням складних сучасних пристроїв та технологій.

Охорона праці у бібліотеках впродовж ХХ ст. забезпечувалася цілою низкою законів, підзаконних актів, державних стандартів, а також локальними правилами, інструкціями, положеннями, наказами на рівні окремо взятої бібліотечної установи. Історія цього питання заслуговує на окреме бібліотекознавче дослідження, потребує наполегливого пошуку шляхів вирішення складних питань адаптації цього нормативного та методичного забезпечення до умов бібліотечного середовища, що постійно змінюється.

На даний час вітчизняні бібліотеки керуються загальнодержавними нормами охорони праці, які поширюються на різні сфери суспільного виробництва. Лише у січні 2013 р. українські бібліотекарі отримали профільні «Правила охорони праці для працівників бібліотек», затверджені Міністерством надзвичайних ситуацій України (наказ від 12.12.2012 р., № 1398), якими були відмінені ще радянські загальносоюзні «Правила техніки безпеки в бібліотеках», затверджені наказом Мінкультури СРСР від 1 вересня 1975 року (НПАОП 92.51-1.01-75).

У бібліотеках існує своє професійно-діяльнісне середовище, свої напрями діяльності, пов'язані з комплексом робіт щодо комплектування, організації зберігання книжкових фондів та залучення їх до суспільного обігу, організації комунікаційних процесів. У бібліотечній галузі застосовуються свої технології, які створюють специфічні умови праці для працівників книгозбірень. До цього процесу залучаються і вчені-дослідники, і бібліотечні фахівці різного профілю, і інженерно-технічні працівники. Тому тут вкрай важливо розробляти і свої (суто бібліотечні) заходи, мати адаптоване нормативно-правове забезпечення, цілу низку спеціальних методичних матеріалів.

Необхідно також врахувати історичний розвиток документного ресурсу з питань охорони праці у бібліотеках та вибудувати більш чітку ієрархічну структуру відповідних норм цих документів, спеціалізувати склад документів різного рівня, ув'язуючи їх із бібліотечною специфікою сучасності. Усе це визначає актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках загальних наукових тем Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) (2008–2013), які є відомчими темами НАН України: «Управління бібліотечно-інформаційною діяльністю наукової

бібліотеки» (державний реєстраційний номер 0108U000074) та «Підвищення ефективності інформаційної діяльності наукової бібліотеки» (державний реєстраційний номер 0110U 006904).

Мета дисертаційної роботи – розкрити історію формування, охарактеризувати сучасний стан та окреслити шляхи подальшого вдосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення охорони праці у бібліотечних установах.

Завдання дослідження:

- охарактеризувати стан дослідження заявленої теми, джерельну базу та методологічний інструментарій її розкриття;
- прослідкувати історичні етапи становлення та спадкоємність розвитку вітчизняної нормативної бази з охорони праці у бібліотеках в означений період;
- проаналізувати зарубіжний досвід нормативно-правового забезпечення охорони праці бібліотечних працівників та його використання у вітчизняній бібліотечній практиці;
- встановити коло міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документів, що стосуються охорони праці у бібліотечній галузі, здійснити їхню класифікацію, розкрити структуру, зміст, особливості;
- приділити спеціальну увагу локальній документації на рівні окремої бібліотеки, дослідити її склад, специфіку;
- охарактеризувати функціональне навантаження нормативного та методичного процесу з питань охорони праці у бібліотечній галузі за роки незалежності, оцінити його стан;
- з'ясувати основні тенденції нормативного забезпечення охорони праці як у бібліотечній, так і архівній галузях, оскільки у наукових бібліотеках сьогодні існують рукописні та архівні підрозділи;
- виокремити основні напрями та пропозиції щодо подальшого удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності служб охорони праці у бібліотеках.

Об'єктом дисертаційного дослідження виступають нормативно-правові та методичні документні ресурси з питань охорони праці у бібліотеках України.

Предметом дисертаційного дослідження є особливості становлення, структура, зміст, функціональне призначення документів з питань охорони праці у вітчизняних бібліотеках упродовж ХХ – поч. ХХІ ст. До предмета дослідження частково включено і охорону праці в архівах.

Методологічна основа дисертаційного дослідження зумовлена потребою з'ясування змісту, складу, еволюції документної бази з питань охорони праці у бібліотеках України. Вона охоплює загальнонаукові підходи до розкриття теми: системний, структурний, історичний, при використанні яких застосовувалися функціональний, порівняльний, історіографічний, хронологічний методи з використанням інформаційного та документознавчого аналізу. Це дало змогу виокремити історичні періоди розвитку документного забезпечення охорони праці у бібліотечній системі, класифікувати цей нормативний масив, виявити

особливості його упровадження, охарактеризувати його зміст, функціональне навантаження та окреслити напрями подальшого удосконалення.

Хронологічні межі дослідження: ХХ – початок 10-х років ХХІ ст. Нижня межа зумовлена передумовами та появою у бібліотечних установах ХХ ст. перших ознак нормативного забезпечення охорони праці, а верхня – прийняттям вітчизняних профільних «Правил охорони праці для працівників бібліотек» (2012) та сучасними тенденціями вдосконалення нормативно-правового поля з питань охорони праці в Україні.

Наукова новизна дослідження:

- вперше комплексно проаналізовано наукові праці з різних питань охорони праці у бібліотечній галузі, з’ясовано внесок вітчизняних та зарубіжних бібліотекознавців у дослідженні означеного напрямку, доведено новизну аспектів, що розглядаються в дисертації;
- проаналізовано і класифіковано джерельну базу як сукупність документів, так і оригінальних наукових розробок зарубіжних і вітчизняних вчених, які опікувалися питаннями охорони праці в бібліотечній сфері впродовж ХХ – поч. ХХІ ст.
- окреслено основні етапи становлення, розкрито особливості розвитку документних ресурсів з питань охорони праці загалом та у бібліотечній галузі у ХХ – поч. ХХІ ст. зокрема;
- доведено важливість документного забезпечення належних умов праці у різних сегментах бібліотечного середовища як при обслуговуванні та експлуатації обладнання, приміщень, будівель, так і при збиранні, формуванні, зберіганні бібліотечних фондів, при організації їх використання;
- здійснено аналіз чинної нормативної бази з охорони праці, розкрито її зміст, типово-видовий склад та відповідність специфіці праці різнопрофільних бібліотечних фахівців, архівних та інженерно-технічних працівників;
- розкрито специфіку локальної (рівня окремої бібліотеки) нормативно-інструктивної, методичної бази, а також діяльність служб охорони праці з упровадження чинної документації, яка забезпечує безпечну діяльність співробітників книгозбірень України, виокремлено її позитивні аспекти, вказано на недоліки;
- обґрунтовано засади і напрями подальшого удосконалення нормативно-правового та методичного документного забезпечення охорони праці в бібліотеках.

Практичне значення дослідження. Наукові висновки і результати дослідження розкривають історію розвитку нормативно-правового та методичного забезпечення охорони праці в бібліотеках, що може бути використано під час подальших досліджень історії бібліотечної справи в Україні. Вони слугуватимуть інкорпорації масиву документів з питань охорони праці у бібліотечній галузі, сприятимуть удосконаленню охорони праці у бібліотечних установах. Напрацювання можуть бути поширені на архівну, музейну та інші галузі культури, що мають справу із документальними фондами. Дисертантом підготовлено зведені інформаційно-методичні ресурси з питань безпеки та здорових умов праці бібліотечного персоналу для організацій і установ НАН України, які є у відкритому доступі на порталі НБУВ.

Результати дисертаційного дослідження та рекомендації були використані в НБУВ під час створення єдиної Служби охорони праці та пожежної безпеки (2011), а також у системній роботі з організації охорони праці в НБУВ, зокрема при розробленні інструкцій з охорони праці для працівників, задіяних у різних сегментах бібліотечної діяльності. Узагальнення, висновки та пропозиції можуть використовуватися як у подальших дослідженнях цього питання, так і у правотворчій діяльності, під час розроблення нового Трудового кодексу України, внесення змін і доповнень до законів України та низки підзаконних актів, стандартів.

Особистий внесок здобувача полягає у ґрунтовному опрацюванні значного масиву матеріалів, документів та в узагальненні поглядів фахівців з питання, що досліджується. Усі результати дослідження отримані автором одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації були апробовані у виступах на міжнародних наукових конференціях: «Еволюція структури і функцій бібліотекознавства під впливом сучасних інформаційних технологій» (Київ, 2010), «Формування і розвиток бібліотечного електронного середовища» (Київ, 2011), «Інноваційна модель наукової бібліотеки ХХІ ст.» (Київ, 2012), «Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів» (Київ, 2013).

Публікації. Матеріали дослідження викладені в 11-ти одноосібних та одній спільній публікаціях автора, що входять до переліку наукових фахових видань за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Структура дисертаційного дослідження зумовлена метою та завданнями дослідження, логікою викладу матеріалу і складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 224 сторінки (в тому числі 1 додаток), основний текст – 184 сторінки, список використаної літератури та джерел – 297 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та наукову новизну дослідження, визначено його об'єкт і предмет, сформульовано мету і завдання дисертації, хронологічні межі та ступінь розробленості теми, розкрито її практичне значення, вказано форми апробації результатів.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та методологічний інструментарій дослідження»** показано, що окремі питання забезпечення належних умов праці бібліотекарів у вітчизняній науці почали фахово обговорюватися у 20-х роках ХХ ст., зокрема у працях таких вчених, як Я. Кіперман, Л. Скородумов, В. Давидович, М. Лебединський, О. Гайворовський та інші, однак з середини 30-х рр. дослідження припиняються.

Наступний період – 70–80-ті роки, коли після значної перерви ця проблематика прозвучала на Всесоюзній конференції з наукової організації праці у бібліотеках 1971 р. у виступах І. Фрумїна, Т. Пашкової, А. Ковальонок, Г. Сиротенко, С. Абалкіна, Л. Д'якової,

української дослідниці А. Чачко. У цей час дедалі активніше проблемами забезпечення належних, безпечних умов праці персоналу починають опікуватися провідні книгозбірні країни, де проводяться відповідні наради, організуються наукові дослідження. У 1975 р. фахівцями розробляються загальносоюзні «Правила техніки безпеки в бібліотеках» (затверджені Міністерством культури СРСР), а у 1982-му набуває чинності перший нормативно-правовий документ у галузі організації праці у бібліотеках усіх відомств «Типовые нормы времени на работы, выполняемые в библиотеках» (затверджені Держкомпраці СРСР і ВЦСПС).

З 90-х років, у період незалежного розвитку України, розробляється власна законодавча база. Цей процес значною мірою стимулюється таким інноваційним чинником, як інформатизація всіх сфер життя та комп'ютеризація бібліотечних процесів. Обговорюються питання погіршення умов праці, стану приміщень, які стрімко заповнюються комп'ютерною технікою та обладнанням, які витісняють бібліотечних працівників з їх життєвого простору, зростає їх навантаження під час роботи з електронними ресурсами тощо (Т. Петрусенко, О. Макеєва, В. Жукова).

У процесі опрацювання літератури з'ясувалося, що такий важливий зріз цієї проблематики, як нормативне та методичне забезпечення діяльності бібліотечних служб з охорони праці, спеціально не розглядався на сторінках вітчизняних видань.

Джерельну базу дослідження становить цілий комплекс документів, що регулюють різні аспекти охорони праці у вітчизняних бібліотеках на загальнодержавному, міжгалузевому, галузевому та локальному рівнях. У процесі роботи аналізувалися збірники документів, було розглянуто понад 170 законодавчих та підзаконних актів України, нормативно-правових актів міжнародних організацій і масив локальної документації зарубіжних і вітчизняних бібліотек.

Аналізувався документний ресурс, накопичений міжнародними організаціями: конвенції Міжнародної організації праці (МОП), директиви Ради ЄЕС, документи Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), ЮНЕСКО, Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА), законодавство провідних західних країн: США, Великої Британії, Фінляндії та ін. Використовувався і електронний ресурс, зокрема інформація, представлена на офіційних сайтах міністерств, відомств, провідних зарубіжних і вітчизняних бібліотек.

В якості джерел, що розкривають стан охорони праці та специфіку бібліотечної роботи, нами використовувалися дослідження зарубіжних (Б. Рамаціні, А. Аалто, В. Гофман, Є. Мюрель, П. Отле), російських (Ф. Ерісман, О. Пресс, О. Марзеєв, Б. Володін), українських (О. Онищенко, С. Кулешов, М. Слободяник, А. Чачко, Б. Котов, П. Ізуїта, В. Жукова) вчених.

Розкрито теоретико-методологічні засади дослідження, використовуючи такі фундаментальні методи наукового аналізу, як системний, структурний, історичний, функціональний та ін. Спираючись на напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених (В. Бездрабко, В. Жукова, С. Кулешов, М. Слободяник, Ю. Столяров, А. Чачко та ін.), здійснюється типово-видовий аналіз документів за ієрархічним

принципом, функціями, за ступенем значущості їх видів та питань, що ними унормовуються.

Другий розділ **«Документні ресурси з питань охорони праці у бібліотеках України: історія формування, зміст, типово-видовий склад»** розкриває етапи історії становлення документів з охорони праці загалом і у бібліотечній галузі зокрема, склад і зміст документів.

Питання нормативного регулювання безпеки життя, захисту здоров'я працюючих вперше постають у промисловій сфері діяльності західних країн, де формуються основні засади охорони праці, починаючи з XVII–XVIII ст., у царській Росії – з XIX ст., з появою «Положення про взаємини між робітниками і власниками підприємств» (1835).

У дореволюційні часи питання спеціального нормативного забезпечення охорони праці бібліотечного працівника не порушувалися. Все врегульовувалося єдиним документом – «Статутом про промислову працю» (1913). Деякі згадки на цю тему містяться лише у загальних положеннях та правилах стосовно діяльності університетських бібліотек.

У продукованих радянською владою законодавчих, державних нормативно-правових актах, що врегульовували питання охорони праці (особливо у перші десятиліття існування СРСР), бібліотеки окремо не фігурували. Останні, як правило, послуговувалися при вирішенні цих питань регуляторами загальнодержавного поширення або ж відомчими приписами з основних виробничо-промислових сфер народногосподарського комплексу. Галузевий документний ресурс з питань охорони праці у бібліотечних установах, як і загалом у невиробничій сфері, почав формуватися зі значним запізненням порівняно з іншими галузями лише у другій половині 50-х рр. Саме в цей період розробляються окремі внутрішньогалузеві документи. Наприклад, «Правила внутрішнього распорядка для работников библиотек» набули чинності у 1957 р., «Правила по технике безопасности, противопожарной безопасности и санитарии в библиотеках» – у 1958 р., а перший повноцінний профільний нормативно-правовий документ «Правила техники безопасности в библиотеках», набув чинності лише у 1977 р.

Приблизно в цей період відбувається становлення і локальної бібліотечної документації. Так, у НБУВ перша «Інструкція по охране труда и технике безопасности» з'явилася у 1967 р. У 1989 р. рішенням дирекції було створено відділ охорони праці і техніки безпеки, робота якого регламентувалася «Положенням про відділ охорони праці і техніки безпеки».

Таке відставання було зумовлене недооцінкою значення проблем охорони праці у бібліотеках і архівах та відсутністю розуміння специфічного характеру праці у цих установах.

Тривалий час бібліотечна (а також і архівна) справа фактично користувалася загальнодержавними документами: 1) це документи із загальних організаційних питань охорони праці: постанови, положення, правила, переліки, списки та ін.; 2) загальні і спеціальні правила з техніки безпеки і виробничої санітарії стосовно окремих видів виробництв і робіт; 3) документи, котрі покликані були створювати безпечні і здорові умови праці жінкам та неповнолітнім; 4) акти, що забезпечували

державний нагляд і громадський контроль у галузі охорони праці; 5) документи, що передбачали відповідальність юридичних та фізичних осіб за порушення правил техніки безпеки і виробничої санітарії.

За роки незалежності в Україні вдалося сформувати певний нормативний ресурс з охорони праці, однак, цей процес для бібліотечної галузі поки що не набув необхідних для галузі спрямування та динаміки. Й досі до кінця не вирішена проблема розпорошеності та подвійності законодавства у питаннях охорони праці. Так, Закон України «Про охорону праці» і Кодекс законів про працю України досить часто дублюють один одного. Потрібні профільні (суто бібліотечні) нормативно-правові акти. Однак, вони розробляються і ухвалюються зі значним запізненням, без належної системності, послідовності. Взяти хоча «Правила охорони праці для працівників бібліотек», затверджені Міністерством надзвичайних ситуацій України (наказ від 12.12.2012 р., № 1398). Абсолютним їх недоліком є те, що вони й досі є єдиним міжвідомчим документом, який у багатьох своїх позиціях хибує на загальність, недостатньо враховує специфіку, особливості бібліотечної діяльності в нинішніх реаліях.

Архівні установи України, зокрема й відповідні підрозділи у бібліотеках, у своїй діяльності з питань охорони праці керуються двома документами – «Правилами охорони праці в архівних установах», затверджені Держнаглядом охорони праці України (наказ від 01.02.2005 р., № 22), «Інструкцією № 04 з охорони праці працівників Державної архівної служби від 28.12.2012 р., № 19721», затвердженою наказом Державної архівної служби України.

На сьогодні вітчизняний документний ресурс утворюють різні за своїми характеристиками, ознаками, функціями документоутворення – закони, підзаконні акти, масив локальної документації, зпродукований бібліотечними та архівними установами, вони й досі керуються спільними базовими документами з питань охорони праці.

Визначальною складовою системи документації з питань охорони праці у бібліотечній та архівній галузях є *законодавчі акти* України: Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закони України «Про охорону праці», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», «Кодекс цивільного захисту України» (який визначає загальні правові, економічні та соціальні основи забезпечення пожежної безпеки на всій території України), «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про Національний архівний фонд та архівні установи» та ін.; *правові акти* міжнародних організацій: МОП, Європейського Союзу, ВООЗ, ЮНЕСКО, ІФЛА, Міжнародної ради архівів та ін. Вони становлять підґрунтя для вирішення принципових, засадничих, питань щодо створення безпечних умов професійної діяльності бібліотекарів та архівістів. Саме на основі цих законодавчих актів, які мають найвищу юридичну силу, розробляються, ухвалюються усі інші нормативно-правові регулятори діяльності, пов'язаної з дотриманням правил техніки безпеки, протипожежних нормативів, санітарно-гігієнічних вимог у бібліотеках.

Значну нішу у документних ресурсах з питань охорони праці у бібліотечних установах займають *підзаконні акти*, які видаються на основі і на виконання

законів органами державної влади і управління, зокрема, Кабінетом Міністрів України, Державним комітетом України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду; Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством надзвичайних ситуацій України, Міністерством енергетики України, Міністерством будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України, Міністерством культури України, Міністерством освіти і науки, іншими міністерствами і відомствам країни.

Саме названі вище суб'єкти документотворення спільно або за згодою центральних комітетів відповідних профспілок, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві, за встановленим законом порядком, розробляють та затверджують міжгалузеві і галузеві правила та норми з охорони праці. Досить часто міністерства і відомства за погодженням з центральними комітетами профспілок, а при потребі спільно з відповідними органами Держпромгір нагляду продукують типові інструкції, правила з охорони праці для різних професій, різних галузей суспільного виробництва, у т. ч. і бібліотечної. Але ці типові інструкції, як засвідчує практика, потребують адаптації до бібліотечних реалій, створення масиву локальної документації.

Локальна документація з питань охорони праці розглядається на прикладі головної бібліотеки країни – Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, де співіснують бібліотечні та архівні установи (Інститут рукопису та Інститут архівознавства). Вона представлена групою організаційно-установчих документів (статут бібліотеки, колективний договір між адміністрацією та профспілковим комітетом бібліотеки, правила внутрішнього трудового розпорядку (режиму роботи) для працівників книгозбірні, положення про бібліотечну службу охорони праці); регулятивно-розпорядчих (положення про організацію роботи з охорони праці у структурних підрозділах бібліотеки, посадові інструкції працівників бібліотеки, інструкції з охорони праці при виконанні певного виду робіт, накази директора та ін.); планових (план роботи бібліотечної служби охорони праці, план евакуації на випадок пожежі, план локалізації та ліквідації аварійних ситуацій та аварій та ін.); навчально-організаційними матеріалами (положення про навчання, інструктаж та перевірку знань співробітників бібліотеки з питань охорони праці, перелік осіб, зобов'язаних проходити попередню та періодичну перевірку знань з охорони праці, програма вступного інструктажу з охорони праці та інструктажу на робочих місцях); статистичними, звітно-обліковими.

Локальні документи, по-перше, конкретизують принципи нормативно-правових документів загальнодержавного поширення, по-друге, забезпечують більш ефективне управління системою охорони праці на рівні окремо взятої бібліотечної установи.

У третьому розділі **«Подальше удосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення охорони праці у бібліотечній галузі»** наголошується, що важливим напрямом удосконалення вітчизняного документного ресурсу з питань охорони праці є наближення його до міжнародних стандартів, до вимог нормативно-правових документів з охорони праці провідних країн світу: США, Великої Британії, Німеччини, Швеції,

Фінляндії, Швейцарії, Японії, Італії, Австралії, а також ближнього зарубіжжя, де питання охорони праці і здоров'я є невід'ємною складовою соціальної політики держави. Усі тамтешні чинні нормативні документи передбачають справедливий розподіл відповідальності роботодавця і працівника за порушення правил техніки безпеки, зобов'язують до проведення профілактичної роботи із запобігання виникненню нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань. На відміну від українських, зарубіжні документи орієнтовані на питання попередження виникнення нещасних випадків виробничого характеру та профілактику професійних захворювань, а не на відшкодування їх наслідків. Цей процес регулюється санітарно-технічними, гігієнічними нормами, стандартами, розбудованою системою страхування життя і здоров'я кожного працівника бібліотеки.

Удосконалення нормативно-правових актів стосується усіх складових документного ресурсу. У першу чергу, інноваційних підходів потребують: а) Кодекс законів про працю України, який відіграє ключову роль не тільки у поліпшенні добробуту населення, але й у збереженні здоров'я українців, у їх розвитку як соціально захищеної нації; б) Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» – головний нормативно-правовий документ, котрий повинен врегульовувати усі аспекти життя бібліотечної спільноти, у т. ч. і питання охорони праці.

Нормативні інновації, орієнтуючись на зарубіжну практику, повинні передбачати більш удосконалені правові, економічні, організаційні механізми загальнообов'язкового державного соціального страхування бібліотекарів від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які призвели до втрати працездатності.

У вітчизняному документному ресурсі неповно представлений такий різновид уніфікованої документації, як стандарти. Тут діє лише кілька таких спеціалізованих регуляторів, хоча їх повинно бути набагато більше. Вони могли б замінити цілу низку чинних інструктивно-методичних матеріалів, значно поліпшивши стан, безпеку бібліотечного виробництва.

Існує потреба у розробленні цілої низки екологічних, гігієнічних, санітарних стандартів, правил, норм, які б давали змогу діагностувати і нейтралізувати негативне «фонування» кожного документа, що зберігається, і фонду бібліотеки загалом, передбачали періодичні обстеження бібліотечних сховищ, приміщень щодо виявлення шкідливих чинників виробничого середовища.

На порядок денний постають і зовсім нові завдання, а саме, нормативно-правове гарантування інформаційно-психологічної безпеки як бібліотекарів, так і користувачів бібліотеки.

Доведено, що вітчизняним документам бракує норм, які б чітко і в повному обсязі регламентували діяльність недержавних, громадських організацій, пов'язану з вирішенням усього комплексу питань охорони праці та протипожежної безпеки.

Динамічна трансформація бібліотечної діяльності вимагає удосконалення, оновлення нормативно-правових документів стосовно організації самих служб охорони праці в бібліотеках, піднесення ефективності їх діяльності тощо.

На сьогодні обмаль документів суто відомчого спрямування, де йшлося б про нові підходи до оцінки умов праці на робочому місці бібліотекаря, безпеки технологічних процесів, комп'ютерного та іншого обладнання, використання персоналом систем вентиляції та кондиціонування повітря, освітлення у бібліотечних приміщеннях тощо. Набувають особливої актуальності питання розроблення нових стандартів, методик навчання з охорони праці в бібліотеках, які б передбачали його глибоку спеціалізацію, інноваційні форми і методи проведення.

Відзначено, що такі організаційно-установчі документи, як статут бібліотеки, колективний договір між адміністрацією та профспілковим комітетом бібліотеки та правила внутрішнього трудового розпорядку (режиму роботи) для працівників книгозбірні містять недостатньо приписів щодо необхідності попередження загроз здоров'ю персоналу бібліотек.

Обґрунтовується думка про необхідність спільного вироблення Міністерством культури України, МОН України, НАН України алгоритму створення системи електронної документації з питань охорони праці у бібліотеках, а також розроблення чітких регуляторів уніфікації і стандартизації процесів створення, реєстрації обігу і зберігання масивів таких електронних документів, забезпечення функціонування системи електронної документації та вільного доступу до цього інформаційного ресурсу.

ВИСНОВКИ

Висновки містять узагальнені авторські підходи, інтерпретації основних результатів дослідження. Вони зводяться до таких положень:

1. Документно-інформаційний ресурс з питань охорони праці у бібліотечних установах й досі не став предметом спеціального комплексного дослідження. За період розвитку бібліотечної справи накопичена досить різноманітна за характером і змістом джерельна база, яка цілком репрезентативна і дає змогу на належному рівні розв'язати поставлені у дисертаційному дослідженні завдання. У роботі використана ціла сукупність загальнонаукових та спеціальних методів, які дають змогу розкрити зміст, структуру, функціональне навантаження документоутворень з питань охорони праці у бібліотечній галузі, окреслити напрями їх подальшого удосконалення.

2. Бібліотечні установи тривалий час не мали «власних» нормативних документів з питань охорони праці, а тому спиралися на закони та підзаконні акти, котрі забезпечували збереження життя, здоров'я, працездатність людини у виробничо-промисловому секторі економіки. Весь період становлення та розвитку документного ресурсу з питань охорони праці у бібліотечній галузі можна умовно поділити на 3 етапи.

Перший етап розвитку обговорення питання та спеціальної уваги до нормативно-правового забезпечення документацією бібліотечної сфери відноситься до 20-30-х років.

На *другому етапі*, який почався із значною перервою, викликаною поглибленням тоталітарного режиму та війною, ця проблематика актуалізується лише у 70–80-х рр. під час розроблення загальносоюзних «Правил техніки безпеки в бібліотеках» Міністерства культури СРСР (1975) і особливо коли набував чинності перший нормативно-правовий документ у галузі організації праці у бібліотеках усіх відомств «Типовые нормы времени на работы, выполняемые в библиотеках» (1982).

Третій етап припадає на роки незалежності України, коли було сформовано значний національний документний ресурс, стосовно питань охорони праці загалом, а також затверджено «Правила охорони праці для працівників бібліотек» (2012). Хоча як засвідчує аналіз різних стратегій та моделей розвитку бібліотечно-інформаційної сфери їх розробники не приділяють належної уваги питанням охорони праці у бібліотеках.

3. Нинішній нормативно-правовий ресурс з охорони праці вирізняється своєю багаторівністю, ієрархічністю.

Перший рівень – загальнодержавний. Це законодавчі акти України: Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закони України: «Про охорону праці», «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», «Кодекс цивільного захисту України»; ратифіковані нашою країною міжнародні конвенції МОП: «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів», «Про захист працівників від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом та вібрацією на робочих місцях», директиви Ради ЄЕС щодо безпеки і гігієни праці тощо. Вони мають найвищу юридичну силу: на їх підставі розробляються всі інші нормативно-правові регулятори діяльності, пов’язаної з охороною праці.

Другий рівень – підзаконні акти. Органами державного управління, Кабінетом Міністрів України, Державним комітетом України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством охорони здоров’я України, Міністерством з надзвичайних ситуацій України, Міністерством культури України, Міністерством освіти і науки України та іншими відомствами країни за згодою центральних комітетів відповідних профспілок, за встановленим законом порядком, розробляються і ухвалюються міжгалузеві та галузеві стандарти, положення, правила, інші регламенти з питань безпеки та охорони праці.

Третій рівень – масив локальної бібліотечної документації з питань охорони праці, представлений організаційно-установчими, регулятивно-розпорядчими, плановими, навчально-організаційними, статистичними, звітно-обліковими документами, які, по-перше, конкретизують вимоги нормативно-правових документів загальнодержавного поширення, по-друге, забезпечують більш ефективне управління системою охорони праці на рівні окремо взятої книгозбірні.

Це найбільш гнучкий, мобільний ресурс, який покликаний постійно адаптувати та розвивати зміст законів та підзаконних актів.

4. Аналіз міжнародного досвіду засвідчив, що документні ресурси з охорони праці у книгозбірнях більшості зарубіжних країн своєчасно реагують на реалії сьогодення, вирізняються інноваційністю, прагненням вирішувати існуючі проблеми у превентивному режимі. Тому урахування цього досвіду у вітчизняних нормативних документах має стати головним пріоритетом інноваційної діяльності у цьому напрямі. Зокрема, подальшого удосконалення потребують економічні механізми та організаційні структури загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Це потрібно врахувати, у першу чергу, у проекті Трудового кодексу, адже цей фундаментальний законопроект, спрямований на адаптацію вітчизняного трудового законодавства до Європейської соціальної хартії та інших міжнародних нормативних документів, передусім, Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції і рекомендації Міжнародної організації праці. З проекту Трудового кодексу варто вилучити приписи, якими, зокрема, обмежується право працівника на відпочинок тощо.

5. Результати дослідження нормативного забезпечення охорони праці у бібліотечній галузі цілком поширююся й на архівну діяльність, що пояснюється спільністю функцій та кадрового складу. У наукових бібліотеках сьогодні існують рукописні та архівні підрозділи, які є часткою Національного архівного фонду, що не може не бути врахованим у нормативних документах цих бібліотек.

6. Сучасний стан бібліотечної галузі, відсутність належних будівель, матеріального забезпечення, нові загрози, пов'язані з ускладненням та впровадженням сучасних інформаційних технологій, зростання конфліктогенності у трудових колективах тощо, суттєво погіршують умови праці. Істотний негативний вплив справляють психофізіологічні та соціально-психологічні чинники. Однак, аналіз чинних *локальних документів* з охорони праці засвідчує, що увага фахівців все ще тяжіє до розроблення і ухвалення нормативних приписів, які стосуються переважно інженерно-технічного персоналу, а суто бібліотечні процеси (технології) – комплектування фондів, каталогізація, бібліографічна, науково-дослідна, сервісна діяльність все ще належним чином не осмислюються з точки зору охорони праці персоналу.

7. З метою доопрацювання законодавства запропоновано включити положення, які б, по-перше, чітко визначали мету і завдання системи охорони праці у бібліотеках; по-друге, забезпечували розбудову ефективних організаційних структур охорони праці залежно від особливостей бібліотечної та архівної установи; по-третє, давали змогу планувати, розробляти та реалізовувати комплексні заходи, спрямовані на поліпшення умов та безпеки праці на кожному робочому місці та книгозбірні загалом; по-четверте, забезпечували чітке розмежування обов'язків, прав, відповідальності та визначали порядок взаємодії вищестоящих установ, бібліотек та осіб, які опікуються охороною праці у разі порушення законодавчих та інших нормативних документів з цих питань; по-п'яте, орієнтували на організацію

сучасної професійної підготовки та перепідготовки кадрів для служб охорони праці; по-шосте, забезпечували здійснення різноступеневого (державного, відомчого, громадського) контролю за дотриманням як міжнародних, так і вітчизняних стандартів, вимог, правил з охорони праці.

Доведено необхідність оновлення «Кодексу законів про працю України» та Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» цілою низкою норм, які б:

а) були орієнтовані на питання попередження виникнення нещасних випадків виробничого характеру та профілактику професійних захворювань, а не лише на відшкодування їх наслідків;

б) передбачали справедливий розподіл відповідальності роботодавця і бібліотечного працівника за порушення правил техніки безпеки;

в) у повному обсязі врегульовували діяльність недержавних утворень, громадських організацій, пов'язану з вирішенням цілого комплексу питань охорони праці, протипожежного захисту тощо.

8. Сьогодні потребує створення нормативних документів щодо гарантування інформаційно-психологічної безпеки як бібліотекарів, так і читачів. На особливу увагу заслуговують нормативні показники і вимоги до проектування нових і реконструкції старих будівель, порядку розміщення різнофункціональних приміщень бібліотек, їх технічного оснащення, опалення, вентиляції, акустики, звукоізоляції, природного і штучного освітлення тощо. Тобто, йдеться про необхідність розроблення «Програми комплексної стандартизації бібліотечної справи», яка могла б замінити цілу низку чинних інструктивно-методичних матеріалів, значно поліпшивши стан, безпеку бібліотечного виробництва.

Актуальним є створення зведеного загальнодержавного електронного ресурсу усього кола документів, що регулюють охорону праці у бібліотеках та архівах України, початок котрого закладено працею дисертанта.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Зуб В. М.* Документальні ресурси з питань охорони праці в системі безпеки функціонування бібліотек Великобританії та США / Володимир Зуб // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2012. – Вип. 33. – С. 453 – 461.
2. *Зуб В. М.* Особливості розвитку законодавства з питань охорони праці в бібліотеках зарубіжних країн: документознавчий аспект / Володимир Зуб // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2013. – Вип. 35. – С. 572 – 582.
3. *Зуб В. М.* Локальні документальні ресурси з питань охорони праці в бібліотечних установах / Володимир Зуб // Наукові праці Національної бібліотеки України імені

- В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2013. – Вип. 36. – С. 273 – 282.
4. *Зуб В. М.* Бібліотечні втрати та шляхи їх мінімізації: документознавчий аспект / Володимир Зуб // Бібліотечний вісник. – 2013. – № 1. – С. 36 – 45.
5. *Зуб В. М.* Особливості становлення та розвитку законодавчої бази з питань охорони праці в бібліотеках України / Володимир Зуб // Бібліотечний вісник. – 2013. – № 2. – С. 44 – 51.
6. *Зуб В. М.* Удосконалення документального забезпечення діяльності служб охорони праці у контексті сучасного розвитку бібліотечних технологій / Володимир Зуб // Бібліотечний вісник. – 2013. – № 4. – С. 39 – 46.
7. *Зуб В. М.* Документальные ресурсы по вопросам охраны труда в библиотеках Украины: законодательная составляющая / В. М. Зуб // Современная наука: тенденции развития: сборник научных трудов. – Краснодар: Научно-издательский центр «Априори», 2013. – Том I. – С. 171 – 183.
8. *Зуб В. М.* Окремі аспекти системи управління бібліотеками України / Володимир Зуб // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 2. – С. 25 – 28.
9. *Зуб В. М.* Досвід Великобританії та США щодо забезпечення охорони праці бібліотечних працівників, його застосування в реаліях України / В. М. Зуб // Бібліотека і розвиток доступу до правової та соціально значущої інформації: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. «Інноваційна модель наукової бібліотеки ХХІ століття» (Київ, 9 – 10 жовтня 2012 р.): додаток до зб. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2012. – Вип. 33. – С. 115 – 117.
10. *Зуб В. М.* Деякі аспекти документальних ресурсів з питань охорони праці при здійсненні оцифрування книжкових фондів бібліотек України / В. М. Зуб // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8 – 10 жовтня 2013 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів-членів МААН. – К., 2013. – С. 268 – 270.
11. *Зуб В. М., Дем'яненко М. М., Семенченко С. А.* Соціальний захист бібліотечних працівників в умовах комп'ютеризації бібліотечних установ // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2014. – Вип. 39. – С. 266 – 277.
12. *Зуб В. М., Дем'яненко М. М.* Нормативно-правове забезпечення бібліотечної справи: стан та перспективи удосконалення. // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2015. – № 1. – С. 27 – 35.

АНОТАЦІЯ

***Зуб В. М.* Нормативно-правове та методичне забезпечення охорони праці у бібліотеках України (XX – початок 10-х років ХХІ ст.): історія, стан та перспективи розвитку. – На правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2015.

У дисертаційній роботі всебічно аналізуються документні ресурси з питань охорони праці у бібліотечних установах. Розкривається історичний досвід становлення нормативних документів з питань охорони праці у вітчизняних книгозбірнях, запропоновано періодизацію цього процесу. Аналізується структура даного ресурсу, охарактеризовано кожен групу чинних документів з охорони праці (закони, підзаконні акти, міжгалузеві та галузеві нормативні документи, локальна бібліотечна документація).

Узагальнюється зарубіжний досвід нормативно-правового та методичного забезпечення охорони праці, розглядаються основні документи з питань охорони праці, задіяні у системі функціонування зарубіжних бібліотек. Окреслюються шляхи подальшого удосконалення документної бази діяльності служб охорони праці в українських бібліотеках.

Ключові слова: бібліотечна діяльність, охорона праці, техніка безпеки у бібліотеках, закони, підзаконні акти, локальна документація.

АННОТАЦІЯ

Зуб В. М. Нормативно-правовое и методическое обеспечение охраны труда в библиотеках Украины (XX – начало 10-х годов XXI ст.): история, состояние и перспективы развития. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 27.00.03 – книговедение, библиотековедение, библиографоведение. Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского. – Киев, 2015.

В работе раскрывается исторический опыт становления, развития нормативно-правового и методического обеспечения охраны труда, предложена периодизация этого процесса. Отмечается, что деятельность служб охраны труда в украинских библиотеках довольно длительное время основывалась на нормативных документах общей юрисдикции, которые были наработаны отечественными и зарубежными специалистами, учеными и лишь в последние десятилетия в Украине сформирован национальный многоуровневый документный ресурс по этим вопросам. В диссертации всесторонне анализируется нынешнее состояние документного (нормативно-правового) обеспечения деятельности служб охраны труда библиотек Украины.

Дается характеристика каждой из групп документов, составляющих структуру данного ресурса (законы, подзаконные акты, локальная библиотечная нормативная документація). Обобщается зарубежный опыт документного обеспечения охраны труда, рассматриваются основные документы по вопросам охраны труда, задействованные в системе функционирования зарубежных библиотек. Раскрываются пути дальнейшего совершенствования нормативной

базы деятельности, касающейся охраны труда в отечественной библиотечной отрасли.

Обосновывается необходимость нормативного урегулирования процессов компьютеризации работы служб охраны труда, создания единой электронной базы данных по вопросам охраны труда в отечественных библиотеках, музеях, архивах, формирования общедоступного электронного ресурса основных нормативных документов Украины по вопросам создания надлежащих условий труда, технике безопасности на интернет-странице Национальной юридической библиотеки Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Ключевые слова: библиотечная деятельность, охрана труда, техника безопасности в библиотеках, законы, подзаконные акты, локальная документация.

SUMMARY

Zub V .M. Legal and methodological support safety in libraries of Ukraine (XX – early 10-s of the XXI century.): history, current state and prospects of development.

– Manuscript.

Dissertation for a postgraduate degree of the candidate of Historical Sciences in speciality 27.00.03 – Bibliology, Library Science, Bibliography Studies. – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, 2015.

This thesis thoroughly analyzes the current state of the health and safety measures documents of library services. The historical experience of formation and development of legal regulations on employee safety is revealed, a division into periods of the process is proposed.

The characteristic of each of the groups of documents that make up the structure of the resource (legislation, government regulations, local library documentation) is given. The author generalizes the experience of the international employee safety, the main documents on safety measures and precautions for the staff from some foreign libraries are considered.

The ways of improvement of the legal framework for the workmen's protection in the national library branch are uncovered.

Keywords: library work, health and safety measures, precautions in libraries, safety devices, accident prevention in libraries, laws, local library documentation.

Підписано до друку 05.10.2015 р.

Формат 60x90/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. Арк. 0,9.

Тираж 100 пр. Зам. № 17.

Науково-видавничий центр

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
03039, Київ-39, просп. 40-річчя Жовтня, 3